

Falešná argumentace a verbální agrese v politické komunikaci¹

Keywords: aggressivity, argumentation, verbal aggression, im/politeness, rudeness, offense, personal identity attack, self presentation, dishonesty

Klíčová slova: agresivita, argumentace, verbální agrese, ne/zdvořilost, hrubost, urážka, útok na osobní identitu, sebe prezentace, dehonestace

Abstract

The paper deals with the phenomenon of verbal aggression treated as a specific feature of communication in interpersonal exchanges and in mass media as well as in political discourse. The aggression in the socio-psychological sense is based in instinctive self-defense (or defense of one's own territory); seen in the broader framework of social interaction, aggressive communication occurs in two forms: a/ as a hostile aggression which is impulsive, driven by anger and primarily aiming at harming the target; b/ as an instrumental aggression which is premeditated as a means of retaliation or obtaining some goal. Analyses of dialogues should demonstrate that the aggressive/openly offensive communication can be seen not just as a borderline case of impoliteness but, more accurately, as a parallel phenomenon, a communicative strategy which can use vulgarities but can dispense with them as well. An offensive and inconsiderate communicative strategy does not necessarily imply openly vulgar communication or the usage of derogatory language. On the other hand, using argumentative fallacies, i.e. arguments ad hominem rather than ad rem, may belong to the examples of inconsiderate and offensive communication strategies.

Předkládaný text je věnován problematice verbální agrese, a to zejména v mediálním politickém diskurzu. Agrese má v původním sociálně-psychologickém smyslu původ v instinktivní sebeobraně a v obraně vlastního teritoria, v širším rámci společenské interakce se pak projevuje ve dvou formách, a to jednak jako impulzivní reakce na starší či aktuální podnět, jednak jako komunikační nástroj záměrně užitý při dlouhodobém dosahování vlastních cílů. V předkládané analýze chceme dokázat, že

¹ Zpracování a vydání publikace bylo umožněno díky finanční podpoře Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci v letech 2016–2019 z Fondu pro podporu vědecké činnosti.

verbální agresi nelze ztotožňovat s pragmalingvisticky chápanou kategorií nezdvořilosti. Jde o primárně útočnou komunikaci, která nemusí být nutně spojována s užitím hrubých či vulgárních výrazů, ale v níž se (a to zejména v prostředí politické komunikace) objevuje útok na tvář oponenta spojený např. s užitím falešných argumentačních strategií.

0. Východiska

Dlouhodobý výzkum komunikačních událostí spojených s fenoménem nezdvořilosti (a to jak v laickém smyslu, tak ve smyslu pragmalingvisticky chápaných strategií) a jejich projevů v mediálním a politickém diskurzu nám ukázal, že jde o oblast jednak velmi širokou, zahrnující v sobě komunikáty s projevy záměrného nedostatku či upírání zdvořilosti až po komunikáty otevřeně útočné a poškozující, jednak poměrně těžko uchopitelnou, a to ať už ve smyslu jejího dobového zakotvení, tak i v různosti individuálního vnímání a hodnocení projevů jako zdvořilých či nezdvořilých. Nezdvořilost souvisí s porušováním existujících sociálních a komunikačních norem a její rozpoznání a interpretace jsou dobově proměnlivé, evidentní je i závislost na společenském kontextu a individuální citlivosti, respektive rezistenci vůči jejím projevům (blíže Svobodová 2011a, 2011b, 2012, 2013, 2014; Hirschová, Svobodová 2014). Z tohoto hlediska se nám pak jeví výhodné odlišit od pragmalingvisticky vnímané nezdvořilosti verbální agresi, jež je jako součást agresivního chování jednoznačně identifikovatelná a účastníky komunikačního aktu je jako negativní hodnocená vždy.

1. Následující analýzu budeme věnovat komunikátům politického diskurzu, jenž představuje velmi specifický typ komunikační aktivity, zaměřené svými cíli především na přesvědčení, získání a ovlivnění recipienta a na související uplatňování moci. Jde o jednu z forem institucionální komunikace (velmi úzce propojené s komunikací mediální) s výrazným persvazivním potenciálem. Předpokládaným příjemcem komunikační aktivity realizované v rámci tohoto diskurzu je občan, na nějž je ze strany podavatele vyvíjen značný nátlak, neboť se *de facto* jedná o voliče, o jehož přízeň a hlas probíhá permanentní boj. Politik se snaží recipienta manipulovat a přesvědčit, že právě on dokáže obrátit

tit politický vývoj správným směrem, že ale ve společnosti existují určité skupiny lidí, které by mohly tento požadovaný vývoj nějak ohrozit, a že je to právě produktor sdělení, tento konkrétní politik, kdo dokáže důsledně vystoupit při hájení obecného veřejného zájmu, tedy i zájmu předpokládaného recipienta (viz Kraus 2003, s. 21).²

Rozhodnost, asertivita a schopnost prosadit vlastní (proklamativně ovšem zejména voličovy) zájmy se pak logicky stávají významnou součástí politikovy tváře, již si snaží svým vystupováním u voličů vyjednat. Součástí projevů se pak nutně stávají útočné a agresivní strategie směřující k diskreditaci a dehonestaci oponenta. Komunikace se mezi politiky navíc velmi často nerozvíjí jako skutečný dialog, v němž by mluvčí reagovali na repliky partnerů, ale často jde spíše o sekvenci samostatných výpovědí, které účastníci řízené debaty pronášejí v okamžiku, kdy se jim dostane prostor. O vlastním vidění světa se nesnaží přesvědčit ani tak svého aktuálně přítomného komunikačního partnera, jako spíše příslušníka vnějšího komunikačního okruhu, tedy diváka či posluchače. Verbální agresí pak užívají jako komunikační nástroj k tomu, aby poukázali na nedostatky a s nimi spojenou nekompetentnost svých odpůrců; přestávají tematizovat otázky veřejného politického života a předmětem zájmu se stává přímo protivník, respektive některý jeho osobnostní rys; jinak řečeno opouští se v podstatě legitimní argumentace ad rem a nahrazují ji falešné strategie ad hominem.

2. Agrese má kořeny v instinktivní sebeobraně a v původním smyslu slova jako její spouštěcí mechanismus nejčastěji fungovala potřeba bránit vlastní teritorium nebo blízké jedince. Fylogenetický a kulturní vývoj vedl k rozvoji sebeovládání a k následnému usměrnění těchto původních instinktů. Jedinec se postupně podřídil normám racionální morálky a osvojil si morální odpovědnost (viz Lorenz 1969, s. 247–255). Normy, které jsou obecně přijaté a respektované, mohou

² Technické možnosti a způsoby oslovování voličů se v moderní historii měnily. V tomto smyslu se také vyvíjel a měnil jazyk politiky tak, aby na straně předpokládaného recipienta došlo k dosažení požadovaného efektu. Detailně se souvisejícím otázkám argumentačních teorií věnuje např. J. Kraus (2003, s. 29n).

ale být pod tlakem okolností obcházeny nebo porušovány (viz Lorenz 1969, s. 257–262) a důsledkem tohoto tlaku je vznik agresivní reakce. Agresivita se v komunikaci a v sociální psychologii chápe jako jedna z forem chování (viz Nakonečný 1999, s. 121–124) a lze rozlišit agresivní impulzivní a instrumentální. Impulzivní agrese obvykle svým působením nepřesahuje aktuálně realizovanou komunikační situaci. Je motivována snahou poškodit nebo i zničit objekt, který působil jako její spouštěč, a mluvčí se snaží ublížit adresátovi a poškodit jeho sebeúctu (často v odvěť za vlastní předchozí újmu). Instrumentální agrese směřuje do budoucnosti, přesahuje aktuální situaci a významná je zejména její motivace – cílem je agresí získat nějakou výhodu, jež může spočívat jednak v posílení vlastní pozice ve skupině spočívající např. i v získání obdivu, jednak je užita jako prostředek nátlaku či hrozby. Agrese je rozpoznatelná tak, že mluvčí uskutečňuje svůj cíl bez ohledu na potřeby komunikačních partnerů nebo na partnery samotné a postupuje při tom buď otevřeně nezdvořile, nebo se naopak účelově snaží explicitně projevené hrubosti a nezdvořilosti vyhnout. Agresivní může tedy být i projev útočný nepřímý; hrubost spojená s expresivitou a verbální vulgaritou by ve veřejném prostoru vedly spíše k poškození pozitivního obrazu samotného mluvčího.

Prvoplánově agresivní verbální jednání je sice v interpersonální (a zejména pak veřejné a oficiální) komunikaci odsuzováno, záměrné poškození komunikačního partnera se ale stává pravidelnou součástí poměrně specifických komunikačních situací, ke kterým Leech (2014, s. 5) řadí vedle výcviku rekrutů, vystoupení v jistém typu televizních reality show či výsledku podezřelých nebo zatčených osob právě vystoupení opozičních politiků během poslaneckých interpelací. Agresivně vedená komunikace pak funguje jako nástroj sebeprezentace a v politickém diskurzu se ustaluje jako běžný standard. Užití ofenzivních strategií ale není motivováno ani tak osobními vztahy komunikantů (z české politické scény bychom mohli uvést případ, kdy politik otevřeně vystoupil v mediálním prostoru proti svému protivníkovi, aby se ještě v tomtéž týdnu účastnil jeho soukromé svatební oslavy), jako spíše jejich politickou orientací a příslušností k různým stranic-

kým subjektům. V komunikaci bývají tematizovány otázky z okruhu veřejného života a útoky jsou vedeny zejména do té oblasti osobnostní struktury komunikačních partnerů, která souvisí s obrazem „dobrého politika“. Nejčastěji tak bývají protivníkovi otevřeně či implicitně přisuzovány vlastnosti a činnosti jako neschopnost nebo neochota dostát danému slovu, rozpor mezi dříve proklamovaným a skutečným jednáním, zkorumpovanost, nedostatek sociálního citění, protekcionismus apod. Jako účinné se ale jeví rovněž útoky směřující do soukromí politiků a ohrožující jejich mediálně budovaný obraz v takových aspektech, jako je zodpovědný vztah k rodině a ke svěřeným veřejným financím, osobní skromnost apod. Porušování konverzačních maxim a útok na pozitivní obraz oponenta jsou záměrné, navíc účastníci vědomě nekooperují, neboť jejich individuální cíle jsou v podstatě protichůdné (viz Čmejrková, Hoffmannová 2011, s. 65).

Jak jsme již uvedli výše, užití příznakového a vulgárního lexika si ce může sloužit jako nástroj přímočaré a prvoplánové dehonestace politického či názorového oponenta, zejména kvůli stigmatizaci samotného produktora ale stále představuje v politickém diskurzu spíše okrajový jev. Jako příklad uvádíme projev vrcholného politika přednesený na půdě Poslanecké sněmovny, který nejprve označil při projednávání zákona o ochraně přírody a krajiny své odpůrce za *zelené fanatiky* a následně motivován evidentní snahou je diskreditovat a zesměšnit zaútočil i na tvář představitelů ekologického hnutí Duha, a to právě užitím vulgární sexuální narážky:

[1] MZ: Ale tehdy za vlády MB, přítele kůrovce, jak se sám označil, se k těmto třem ztepilým smrkům připoutaly tři neméně ztepilé dívky z hnutí Duha. A když tam přišli dřevorubci, tyto dívky bránily dřevorubcům v pokácení těchto stromů, a místo toho, aby je tito dřevorubci přerázli, pardon mám tím (nesrozumitelné přeréknutí) samozřejmě na mysli ty stromy, já nechápu, proč se smějete, aby je ti dřevorubci přerázli, tak odešli.

Podavatel využil v podstatě primitivního dvojsmyslu k dosažení komického efektu a z jeho vyjádření (*nechápu, proč se smějete*) plyne evidentní očekávání pozitivního přijetí. Vzhledem k reakci přítomných politiků (odpovědí mu bylo rozpačité ticho) se ale domníváme,

že podobné strategie jsou kontraproduktivní a ve svém výsledku spíš poškozují pozitivní tvář samotného produktora.

Výskyt vulgarismů, spojený s komunikační hrubostí, je tedy pouze jedním, ale nikoli jediným projevem agresivní komunikace. Vulgarismy se naopak v určitých situacích, ale i v projevech některých mluvčích stávají bezpříznakovým vyjadřovacím prostředkem a nejsou ani míněny, a adresátem již ani zpravidla chápány jako projev verbální agrese (tak např. vyjádření: *Přece se z toho hned neposereš* pronesené mezi přáteli či blízkými známými bude v odpovídající komunikační situaci jistě hodnoceno spíš jako výraz podpory než jako urážka či útok na tvář adresáta). Obecně je užití verbální agrese spojováno se snahou zaujmout v komunikaci nadřazenou pozici vůči partnerovi, a to i při snaze od partnera něco získat, a opět se zde nabízí analogie s rozšiřováním nebo obranou teritoria. Typicky je verbální agrese spojována s jakýmkoli atakem osobní integrity (tváře) adresáta pomocí jazyka, a to i takové, které nemusí být vulgární.

Kategorické spojování verbální agrese s užíváním jazyka příznakového jak slovní zásobou, tak i zvukovou realizací není adekvátní, neboť agresivní může být v podstatě každý komunikát, který plní dva základní cíle: ublížit adresátovi a poškodit jeho sebeúctu, nebo získat agresí nějakou výhodu (např. posílit vlastní pozici v politické straně).

3. Základem projevů politického diskurzu je ideálně užití odpovídající argumentace. Politik by měl svým komunikačním partnerům předkládat informace, jež vycházejí z „pravdivých základů“; měl by je ale přesvědčit takovou pravdou, která je nezávislá na našich momentálních přáních (Švandová 1999b, s. 135). Mluvčím zde nestačí situaci popsat a pojmenovat; řada aktuálně realizovaných mluvních aktů se realizuje jako tvrzení, jež se teprve mohou potenciálně stát součástí argumentu. Vedle schopnosti verbalizovat aktuální stav vnějšího světa se tak od politika očekává také schopnost vlastní postoj zdůvodnit, podpořit nebo vysvětlit; analogicky pak v případě odmítnutí názorů oponenta schopnost protestovat, vznést námitku apod. (Švandová 1999a, s. 101). Argument se klasicky skládá ze dvou základních složek – premisy a závěru. Premisa je vnímána jako předpoklad, výcho-

disko, kterým chceme argumentaci podpořit, a závěr je vlastně to, co tvrdíme. Toulminovo (1958) argumentační schéma obsahuje vedle výchozích dat, jež mají sloužit jako důvod, a z nich vyplývajícího závěru, tedy konkluze, i další složky, jako oprávnění, že výchozí data mohou být jako důvod použita, nebo modální operátor vyjadřující míru jistoty nebo podmínky, za nichž konkluze platí. Užití argumentu by ale vždy mělo být založeno na předpokladu existence kauzálních souvislostí a všeobecně akceptovaných schémat uplatňovaných při vyvozování závěrů (*Encyklopedický slovník češtiny* 2002, s. 45). V každém případě by ale měl mluvčí dodržovat základní pravidla a při argumentaci neporušovat logicky platnou formu, důsledně dbát na pravdivost premis a zejména nepředpokládat to, co má být teprve dokázáno (Švandová 1999b, s. 138). Uvádění všech výše uvedených komponentů ovšem při argumentaci není běžné a produktor si zpravidla vystačí se schématem: *jestliže A, tak obvykle B*. Mezi dvěma jevy tedy neexistuje závislost, která se zakládá na kauzálním vztahu „příčiny a následku“ (viz Toulmin 1958, s. 99–105), ale předpokládá se obvyklá souvislost, a produktor adresátům sugeruje interpretaci „jestliže politik dělá to a to, pak jistě platí, že... (cokoli negativního o protivníkovi)“.

Korektní a legitimní argumentace by měla směřovat k věci (*ad rem*), tedy nikoli k ohrožení komunikačního partnera či k útoku na jeho osobní důstojnost (*ad hominem*). V politickém diskurzu ovšem argumentace často směřuje právě k napadení některých složek konkurentovy identity a je založena na snaze diskreditovat jeho osobnostní, případně profesní kvality (viz výše). Poměrně frekventovaný je v politice argument nazývaný individuální apel (Švandová 1999b, s. 164–165), při kterém mluvčí usiluje získat souhlas a podporu publika, aniž by při argumentaci sledoval věcnou podstatu problému. Jako doklad nekorektně vedené argumentace směřující k poškození komunikačního partnera uvádíme ukázkou z prvního čtení zákona, v němž se v Poslanecké sněmovně Parlamentu ČR projednávalo zařazení Palachova upálení na seznam významných dní:

[2] **MG:** Tvrzení, že se Jan Palach stal symbolem boje proti totalitní komunistické moci, je naprosto zavádějící [...] Jan Palach se nezapálil na protest proti Komunistické straně Československa. Jeho sympatie patřily reformním komunistům, kteří měli podporu i ve svazech vysokoškolského studentstva.

MN: [...] protože to, co tady uslyšíte, může být velmi účelové a já jsem velmi přesvědčena, že to bylo účelové zneužití a účelové vystoupení pana posláníčka pana poslance G, který zejména v této věci neměl si osobovat právo si vystupovat. Byť se mi to říká velmi těžko, vím, že jsme na parlamentní půdě a vystoupit může úplně každý, ale jsou nějaké etické limity, které mají platit.

KS: Že pan G se opovážuje vůbec k tomu vyjadřovat, je tedy mimořádná drzost.

Poslanec zvolený do Parlamentu za komunistickou stranu hájil své stanovisko z pozic přijaté stranické ideologie. Jeho názory byly opozičními politiky odmítnuty nikoli proto, že by nesouhlasili s jejich věcnou podstatou, ale proto, že se je snažil prosadit právě tento politik prezentující v Parlamentu stranu, jíž je připisována odpovědnost za Palachovu smrt. Oba řečníci explicitně zpochybnili řečníkův morální kredit a s odvoláním na obecné etické principy zpochybnili jeho právo se k této otázce vůbec vyjadřovat.

Jako pragmaticky účinná složka argumentační strategie tedy funguje poukaz na osobní vlastnosti protivníka a jeho otevřená diskreditace má za následek oslabení jeho pozice. Mluvčí si následně osobuje „morální kredit“ ukázat, že politický oponent z určitých důvodů *nemá právo* cokoli říkat nebo hájit, něco tvrdit nebo užívat jakékoli argumenty. Argument je postaven tak, že konkrétní osoba má následující vlastnost V, a proto její tvrzení osoby o problému P si nezaslouží žádnou pozornost či důvěru. Na podobné strategii je založena i argumentace v následující ukázkě z poslaneckých interpelací:

[3] **MJ:** Tento bod budem projednávat už skoro hodinu. Jednání této sněmovny ctěné nás daňové poplatníky stojí zhruba šest set tisíc korun. Takže ta efektivita je opravdu obdivuhodná [...]

MK: Kdybysme tady o tom jednali čtyři hodiny, tak prostě tady budete čtyři hodiny šoupat nohama a mluvit uctivě. Račte se, mládenče, chovat slušně.

Politik ve své replice využil ironii ke kritice nepřiměřené a z jeho pohledu zbytečné délky jednání probíhajících v Poslanecké sněmovně; reakcí na jeho vystoupení byla agresivní odpověď opozičního po-

slance. Oponent se v argumentaci nepokusil zdůvodnit rozsah nebo téma promluv svých kolegů, ale zaútočil přímo na jednu ze složek individuality komunikačního partnera. V dané situaci zneužil stereotyp o přirozeně subordinovaném postavení mladších, kteří by měli mlčet a čekat, dokud starší mluvčí svou promluvu sami neukončí. Oponentovu tvář významně ohrožuje užitá fráze *soupat nohama*, běžná v sociálně asymetrické komunikaci ve spojení *drž hubu a soupej nohama*, tedy mlč a dělej to, co máš nařizeno, a zvolené oslovení *mládenče*, jímž se akcentuje právě komunikantovo mládí a nezkušenost. Před posluchači se tak poslanec MK dovolával nesouhlasu s tvrzením svého komunikačního partnera, aniž by se dotkl věcné podstaty toho, o čem v diskusi ve skutečnosti šlo; žádostí oponenta není třeba se zabývat nikoli proto, že by byla neopodstatněná, ale proto, že mluvčí je příliš mladý na to, aby vůbec mohl cokoli požadovat.

Podobná strategie se objevila i v následující ukázce, tentokrát byla tematizována jiná složka osobnostní struktury komunikačního partnera, a to jeho etnický původ:

[4] **TO:** Prioritou musí být jednoznačně občané České republiky, naši předci tady přece po staletí naši zemi budovali

ZBR.: Já jsem chtěla panu poslanci O. poděkovat, že už se cítí natolik Čechem, že má potřebu nás chránit před občany tak zvaných třetích zemí.

První řečník svou argumentaci postavil na apelu na národní uvědomění a citění komunikačních partnerů. Svým vyjádřením se sice sám prohrěšil proti obecným argumentačním pravidlům, a to požadavku neužívat předpojaté a emocionálně zabarvené výrazové prostředky (viz Švandová 1999b, s. 151), reakce byla ale opět výrazně poškozující a ve svém důsledku agresivní, neboť v ní bylo upozorněno na to, že sám mluvčí nemá předky, *kteří tady naši zemi po staletí budovali*.

Jako účinný nástroj diskreditace politického oponenta se ukázalo také jeho osočení z jakéhokoli druhu závislosti nebo poukaz na jeho duševní kondici:

[5] **DR:** Jak na vás koukám, tak pravděpodobně nejste úplně ve střizlivém stavu.

MK: Já se občas opiji a vy se chováte jako debil. Rozdíl mezi námi je v tom, že já jsem schopen se z toho do druhého dne vyspat.

4. Dosud jsme se věnovali komunikátům, jež vznikly na půdě Parlamentu ČR a byly užity primárně ke komunikaci mezi „profesionálními politiky“, do širšího komunikačního okruhu zahrnujícího recipienty mediálních sdělení se dostávaly až sekundárně jako zpravodajský produkt mediálních organizací. Nadále budeme věnovat pozornost sdělením, jež vznikla v rámci politických interview či předvolebních debat, a byla tedy primárně určena především potenciálním voličům.

Do diskusních pořadů typu politických interview jsou obvykle vybíráni a zváni takoví hosté, u nichž lze předpokládat názorový nesoulad, verbalizovaný v divácky či posluchačsky atraktivních dialogických výměnách, jež jsou jako zboží (jímž mediální produkty bez pochyby jsou) nabízeny recipientům, de facto potenciálním voličům. Jejich účastníci se pak snaží zejména zdiskreditovat kýžený pozitivní mediální obraz svých oponentů a účinným nástrojem se v tomto smyslu jeví např. předpojatý či emocionálně zabarvený jazyk (blíže Švandová 1999b, s. 151), případně užití narážek, porušujících Griceovy komunikační maximy:

[6] **BS:** K tomu že paní D říká, že se to nedotkne nebo že nepotřebujeme poloautomatické zbraně tak jenom pa/paní D je doktorka psychiatrie, já jsem zase doktor přírodních věd, takže já budu předkládat fakta, paní D tady hraje na citty a ...

Ukázka pochází z rozhlasové relace Pro a proti odvysílané na veřejnoprávní stanici Rozhlas+, kde byla argumentace vedená *ad personam* užita s jediným cílem – ukázat, že osobnostní, a zejména profesní kvality politického oponenta předem vylučují adekvátnost či validitu jím užitých argumentů.

Ke vzniku ještě vyhocenějších komunikačních situací dochází např. v dalším pořadu veřejnoprávního média (tentokrát ČT) Máte slovo. Zde jsou již k diskusi záměrně vybírána výlučně témata, jež

společnost názorově rozděluje, a tudíž se při jejich probírání očekává vznik konfrontačních a konfliktních situací. I zde se pak můžeme setkat s případy nevěcně vedené argumentace směřující opět k diskreditaci oponenta pouze na základě jeho minimálních životních zkušeností. Politická aktivistka pozvaná do tohoto pořadu věnovaného otázkám ochrany před teroristickými útoky na naprosto věcný dotaz diváka přítomného ve studiu, jaké jsou zdroje jejích informací o aktuálních počtech znásilnění v Německu, reagovala slovy:

[7] **JYH:** Podívejte se na něho, mladej. Odkud pak přišel? Odkudpak si myslíte, že já to vím? Ze zdrojů. Normálních zdrojů, které když budete mít známé v Německu, pakliže budete mít známé v Německu, tak se to dozvíte.

Politická aktivistka, jejíž názory na problematiku migrace prezentované ve studiu byly extrémní, použila příznakovou intonaci a výslovnost stylizovaně užívanou při komunikaci s malými dětmi k tomu, aby ukázala na nezkušenost a nezralost svého oponenta, a tím jej v podstatě zesměšnila před dalšími účastníky debaty (jako pragmaticky aktivní prvek fungují i gramatické kategorie slovesa ve spojení *odkudpak přišel*). Touto nelegitimní strategií se jí ale podařilo odvrátit pozornost od věcné podstaty problému a dialogickou výměnu ukončit, aniž by poskytla požadované informace.

Argumenty užívané v politických projevech obecně často atakují mravní integritu komunikačních partnerů, napadají jejich občanskou bezúhonnost, rodinné poměry apod. (a lze je tedy rovněž považovat za nevěcné a falešné). Jak upozorňuje Kasl Kollmannová (2012, s. 19), problematické stránky soukromého života politických oponentů jsou užívány jako poměrně silné a současně také obtížně vyvratitelné argumenty už od dob Ciceronových namířených proti Catilinovi. Racionální argumentace pak v podstatě nemá šanci a na její místo nastupuje ventilace emocionálních postojů ve výrazně nekooperativním dialogu. Objevuje se překračování konvenčních zdvořilostních bariér, porušují se konverzační maximy i maximy zdvořilostní a mluvčí záměrně nespolupracují v tom smyslu, že neposkytují ty informace a v takovém množství, jak se od nich požaduje. Účastníci komunikace se

snaží maximalizovat svůj prospěch (i kdyby tímto prospěchem mělo být pouze vyjádření pocitů) a maximalizují neschvalování druhého.

Tyto rysy vykazuje i poslední analyzovaný komunikát, náležející ke specifickému žánru politické komunikace – tiskové konferenci. Konkrétně jsme použili přepis vystoupení představitele vládního politického hnutí, jenž v aktivní politice vystupoval velmi krátkou dobu (ve funkci, z níž byl odvolán, nepůsobil ani tři měsíce) a kterému byl aktuálně sdělen úmysl stranických kolegů zbavit jej funkce hejmana. Politik byl vyzván, aby sám na funkci rezignoval, on to ale odmítl a na briefingu vysvětloval přítomným novinářům a zejména divákům televizního přenosu domnělé důvody svého odvolání. Možnost veřejného vystoupení využil jednak jako příležitost posílit vlastní pozitivní obraz, jednak jako možnost „vyříkat si to“ se stranickými kolegy, které obvinil z intrik proti vlastní osobě.

V tomto veřejném projevu nedošlo k dialogické výměně a napadení politici neměli možnost se verbálním útokům bránit, jednoznačně ale šlo o komunikační strategii přímo poškozující pozitivní tvář (nepřítomných) oponentů, kteří aktuálně nemohli reagovat. Právě tím se podle našeho názoru pomluva řadí mezi agresivní diskreditační strategie s prvky nevěcné a falešné argumentace. Agresivita v tomto konkrétním případě souvisela s osobní animozitou a tematizovány byly nejružnější aspekty osobnostních struktur politických konkurentů.

Politik nejprve využil příležitost veřejného vystoupení k tomu, aby před voliči i koaličními politiky posílil obraz vlastní pozitivní tváře, a na dotaz novináře, zda má skutečně problémy s alkoholem (šlo o jeden z proklamovaných důvodů k odvolání), reagoval:

[8] **OK:** Mohl bych říct sorry jako, ale nezdá se mně to korektní. Já jsem byl vybrán panem B, já jsem nebyl ten ... já jsem nebyl ten, který by se kamkoli hlásil, když mně poslal esemesku, abych se dostavil na ministerstvo financí buď to v osm lebo v pět v pondělík ... v akýsi pondělík, tak jsem mu napsal, že v žádném případě, protože do šesti hodin mám ordinaci a pak ještě učím.

Produktor se jednak odkazem na nevydařenou a následně hojně citovanou reakci stranického kolegy na novinářův dotaz na jeho vlastní příjmy, jednak parodizováním oponentova projevu snaží poškodit je-

ho pozitivní obraz před voliči a následně odkazem na vlastní nadstandardní pracovní vytížení posiluje vlastní pozitivní tvář a podává implicitní doklad své mravní integrity, a tak vlastně ukazuje na absurditu podobných obvinění. Politik se tak předpokládaného recipienta pokusil ovlivnit kombinací projevů výrazně pozitivní prezentace vlastního já na úkor výrazně negativní prezentace politických odpůrců. S využitím narážek na vnějškové nedostatky oponentů, jejich starší podnikatelské neúspěchy, deficit ve vzdělání či kulturním rozhledu, ale i na jejich intelektuální nedostatečnost, podlézavost a další standardně negativně hodnocené atributy chtěl na straně recipienta aktivizovat inferenční procesy a v prostředí v podstatě lokální politiky své oponenty znemožnit:

[9] **OK:** A k tomu zdroji chci jenom říct, že možná: nenaplněná ambice ááá až bych řekl možná skoro patologicky nenaplněná touha po moci může vyvolat, a to/tomu člověku teď vůbec nedochází (pauza) ono taky když nemáte zámek, není kde co docvaknout že jo (hezitační zvuk) co vlastně učinil a co vlastně může rozpoutat [...] já nevím teď bych jim nechtěl, oni jsou dostatečně kreativní (pauza) až na jednoho teda [...] to je mně líto a za co se musím omluvit rodině protože na rozdíl od některých kteří třeba zkoušeli někdy v minulosti neúspěšně obchodovat s pozemky my jsme slušná rodina a jí se to dotýká a to je to, co mně vadí. Kdyby šlo o mě, tak já jsem bojovník a mně by to nevadilo [...] nebylo pochopeno sorry jako.

[10] Já takhle nefunguju, nedonáším [...] někde je to daný i geneticky prostě u některých lidí ten napoleonský komplex to je daný třeba i vzrůstem, tak se to dá celkem jako pochopit. JÁ to pochopím, JÁ TO POCHOPÍM, já se za to na něj nezlobím. [...] Sice se mně to přičítá říkat, jako ale když za váma někdo tři měsíce chodí, plácá vás po zádech a říká dokonce až tak, že po plese v Prostějově za mnou přišel jeden člověk a říkal hele, kdybych si nebyl JISTEJ tvoji správnou sexuální orientací, tak bych skoro zapochyboval, jak jste se k sobě krásně chovali (pauza) a tenhle člověk vám říká super hele, děláš to skvěle (pauza) je řečeno jako tím vyhrájem jako jednotlivci padnem musíme spolu, budeš to zaštit'ovat [...] potom jsem zjistil, vodkad' tu hlášku má, to je to je z amerického filmu Vítězové a poražení s Al Pacinem. Anebo mu to někdo napsal, protože von asi na takový filmy se ani nedívá, ale (pije vodu, pomlka) asi tak na majora Zemana maximálně, ale prostě já já nemám jak to dál komentovat. Já to prostě dělat nebudu, já donášet nebudu. Indicie máte (hezitační zvuk) na rozdíl od některých jste všichni inteligentní, takže já za sebe k tomu nemám co říct.

5. Závěrem

Autentickými doklady politických projevů jsme se pokusili ukázat na specifické rysy komunikace instrumentálně útočné, snažící se jednak ukázat komunikačního partnera v nepříznivém světle, jednak prezentovat mluvčího jako osobu, která se na veřejnosti nebojí vstupovat při prosazování zájmů svým i třetích osob do konfliktu. Konflikt v komunikaci může mít různé podoby a různá řešení, ale v uvedených příkladech byla vždy zvolena strategie vedoucí k maximálnímu poškození komunikačního partnera, obvykle politického oponenta. Ve všech ukázkách byla přítomna verbální agrese, ať už v podobě explicitní nebo implicitní, přiřadit tyto jevy k nezdvořilosti by ale nebylo dostatečně výstižné, protože nezdvořilost je především věcí interpretace na straně adresáta a může u ní jít jen o nedostatek zdvořilosti nebo o nezáměrnou odchylku od komunikačního standardu. V uvedených ukázkách šlo ale vždy o záměrně užitou strategii – verbální agrese je vždy útočná a souvisí s bezohledným prosazováním vlastní agendy nebo obranou vlastních pozic. Jako prostředek dosažení těchto cílů v komunikátech nebyly zpravidla užívány expresivní či jinak příznakové lexikální výrazové prostředky, ale falešné argumentační strategie směřující nikoli k věcné podstatě problému, ale k útoku na pozitivní obraz komunikačního partnera.

Prameny

- Ukázky 1, 3, 4, 5: 168 hodin, 26. 2. 2017, 30. 3. 2014, 23. 3. 2014, 9. 3. 2014 Online: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10117034229-168-hodin> [cit. 2017-05-08].
- Ukázka 2: Grebeníček zpochybnil Palachovu oběť a rozbouřil sněmovnu, 8. 2. 2013, Online: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/1118567-grebenicek-zpochybnil-palachovu-obet-a-rozbouřil-snemovnu> [cit. 2017-06-07].
- Ukázka 6: Pro a proti, 17. 3. 2017 Online: [http://hledani.rozhlas.cz/iradio/?query=&reader=&stanice\[\]=ČRo+Plus&porad\[\]=Pro+a+proti](http://hledani.rozhlas.cz/iradio/?query=&reader=&stanice[]=ČRo+Plus&porad[]=Pro+a+proti) [cit. 2017-05-28].
- Ukázka 7: Máte slovo, 28. 4. 2016. Online: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10175540660-mate-slovo-s-m-jilkovou/216411030520016> [cit. 2017-05-28].
- Ukázky 8, 9, 10: Studio ČT 24, 6. 2. 2017, 28. 4. 2016. Online: <http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10101491767-studio-ct24/217411058330206> [cit. 2017-05-28].

Literatura

- Auer P., 2014, *Jazyková interakce*. Praha: NLN.
- Brownová P., Levinson S.C., 1987, *Politeness*. Cambridge: CUP.
- Čmejrková S., Hoffmannová J. (eds.), 2011, *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí*. Praha: Academia.
- Encyklopedický slovník češtiny*, 2002, Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Hirschová M., Svobodová J., 2014, *Komunikační strategie v jednom typu mediálního diskursu (televizní talk-show)*. Olomouc: Vydavatelství UP.
- Kaderka P., 2013, *Pragmatika situace*. „Slovo a slovesnost“ 74, č. 1, s. 13–40.
- Kasl Kollmannová D., 2012, *Zveřejněné soukromí. Utváření obrazu soukromého života politiků v médiích*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Kraus J., 2003, *Vyjádřování polemčnosti a významových opozic v politickém diskurzu*, [in:] S. Čmejrková, J. Hoffmannová (eds.), *Jazyk, média, politika*, Praha: Academia, s. 13–39.
- Kraus J., 2010, *Rétorika a řečová kultura*. Praha: Karolinum.
- Leech G., 1983, *Principles of Pragmatics*. London and New York: Longman.
- Leech G., 2014, *The Pragmatics of Politeness*. Oxford: Oxford University Press.
- Lorenz K., 1969, *On Aggression*. New York: Hartcourt, Brave and World.
- Nakonečný M., 1999, *Sociální psychologie*. Praha: Academia.
- Svobodová J., 2011a, *Nezdvořilost jako prostředek komunikační strategie v talk-show na komerční televizní stanici*. „Bohemistyka“ 11, č. 1, s. 35–45.
- Svobodová J., 2011b, *Funkce nezdvořilosti v talk-show na komerční televizní stanici*, [in:] O. Orgoňová (ed.), *Jazyk a komunikácia v súvislostiach III*. Bratislava: Univerzita Komenského, Filozofická fakulta, s. 140–148.
- Svobodová J., 2012/13, *Nezdvořilost v mediální komunikaci*. „Český jazyk a literatura“ 63, č. 5, s. 215–233.
- Svobodová J., 2013, *Identita komunikantů v jednom typu mediálního politického interview*. „Bohemica Olomucensia“ III, s. 230–248.
- Svobodová J., 2014, *Užití přímých strategií při ohrožení tváře komunikačního partnera v jednom typu mediálního dialogu*. „Bohemistyka“ 14, č. 1, s. 3–20.
- Švandová B., 1999a, *Argumenty a logika*, [in:] M. Jelínek, B. Švandová a kol., *Argumentace a umění komunikovat*. Brno: MU, s. 101–134.
- Švandová B., 1999b, *Chybné argumenty (fallaciae)*, [in:] M. Jelínek, B. Švandová a kol., *Argumentace a umění komunikovat*. Brno: MU, s. 135–184.
- Švehlová M., 1994, *Zdvořilost a řečová etiketa*. „Filologické studie“ IXX [Praha: PedF UK], s. 39–61.
- Toulmin S.E., 1958, *The Uses of Argument*. Cambridge: CUP.
- Zima J., 1961, *Expresivita slova v současné češtině*. Praha: Nakladatelství ČSAV.